

2012

Þjóðarspegillinn

Hálendið í hugum ferðalanga

Félagsleg smíð víðerna

Anna Dóra Sæþórsdóttir

Viðskiptafræðideild
Ritstjóri
Ingjaldur Hannibalsson

Rannsóknir í félagsvísindum XIII. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2012

Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hálendið í hugum ferðalanga

Félagsleg smíð víðerna

Anna Dóra Sæþórsdóttir

Miðhálendi Íslands er að mörgu leyti óljóst hugtak en er almennt notað yfir þann hluta landsins sem liggur inn af byggðum þess og er án búsetu manna. Víðerni er annað hugtak sem hefur verið notað yfir svæði sem mannfólkið hefur ekki langt undir sig og athafnir sínar. Víðerni eru gjarnan skilgreind á hlutlægan hátt t.d. út frá lagabókstafnum eða sérstökum eðlifrænum einkennum þeirra. Bandaríkjamaðurinn Robert Nash (2001, bls. 3) hefur fjallað mikið um víðerni en hann skilgreinir þau sem „*uncultivated and otherwise undeveloped land. The absence of men and the presence of wild animals is assumed*“. Þá tvíhyggju sem felst í þessari skilgreiningu má rekja til þess þegar fyrstu landbúnaðarsamfélögin tóku að myndast á nýsteinöld (~ 10000-3500 f. Kr.) og aðgreining á milli samfélags manna og náttúru varð smám saman til (Oelschlaeger, 1991). Samkvæmt þessari tvíhyggju eru borgir, algengasta búsetuformi manna, á öðrum enda skalans en víðerni á hinum enda hans og eru tákngervi andstæðu borganna og talin mest náttúruleg af öllu umhverfi. Sumir (sjá t.d. Benediktsson, 2007; Castree, 2005; Cronon, 1998) hafa bent á að mörkin á milli manns og náttúru, það er að segja heims manna og náttúrelegs umhverfis, séu ekki svo skýr að hægt sé að draga svæði í dílka eftir því hvort þau séu umhverfi manna eða náttúruleg. Einnig hefur verið bent á að hið „náttúrulega“ sé mótað af félags-, menningar- og efnahagslegum gjörðum. Dregið hefur verið í efa hversu náttúruleg náttúran er, en í því samhengi er talað um að hugtökin náttúra og víðerni hafi verið afbyggð (*de-constructed*) og verufræðilegri tilveru þeirra hafnað (Dear, 1994; Proctor, 1998; Woolgar, 1988). Með hliðsjón af þessari hugmynd er bent á að einstaklingar og hópar, eins og t.d. útivistariðkendur, ferðamenn og ferðaþjónustan, byggji upp skynjaðan eða huglægan veruleika sinn og að því leiti sé hugmyndin um náttúru og víðerni félagsleg smíð (*socially constructed*) (Callicott, 1999; Callicott og Nelson, 1998; Cronon, 1998; Demeritt, 2002; Guha, 1998; Pickerill, 2008; Williams, 2002). Samkvæmt þessari hugmynd er veruleikinn ekki til nema í huga hvers og eins og er því afstæður. Fyrirframgefna hugmyndir og þekking fólks hefur áhrif á hvernig það upplifir umhverfi sitt og tengist því. Þannig kemur fólk aldrei til leiks með tóman huga og eru viðhorf fólks til náttúrunnar háð þeim hugmyndum sem það hefur fyrirfram. Á þessum nótum bendir Tuan (1990, bls. 112) á að „*Wilderness*“ *cannot be defined objectively; it is as much a state of the mind as a description of nature*“. Proctor (1998) hefur enn fremur bent á að framsetning (*representations*) á náttúrunni segi oftast meira um þá sem lýsa henni en „náttúruna“ sem þeir lýsa. Skynjun okkar og skilningur sem og lýsing á náttúrunni er aldrei hlutlaus heldur á sér stað í ákveðnu menningarlegu samhengi og er því ávalt hlaðin menningarbundinni merkingu (Castree, 2005; Castree og Braun, 2001). „Náttúra“ og „víðerni“ eru þar með menningarlegur tilbúningur sem verður til í ákveðnu sögulegu samhengi (Demeritt, 2002; Pickerill, 2008).

Karl Benediktsson (2000) og Sæþórsdóttir, Hall og Saarinen (2011) hafa sagt sögu íslenskra víðerna með hliðsjón af hugmyndinni um félagslega smíð auk þess sem Gunnþóra Ólafsdóttir (2008) hefur fjallað um hugmyndina í tengslum við upplifun ferðamanna í náttúrunni. Í þessari grein er fjallað um viðhorf ferðamanna á hálendinu og félagslega smíð þeirra af víðernum. Hugtakið hálendi er notað yfir það svæði sem var afmarkað af samvinnunefnd miðhálendisins vegna vinnu við svæðisskipulag

miðhálandis (sjá Umhverfissráðuneytið og Skipulagstofnun, 1999). Í umfjölluninni er stuðst við gögn sem höfundur hefur safnað á 11 stöðum á hálandinu í tengslum við ýmsar rannsóknir á viðhorfum ferðamanna (sjá töflu 1). Kannanimar eru frá mismunandi tímum, allt frá árinu 2000 til ársins 2011. Á öllum stöðum var gögnum safnað eitt einstakt sumar nema í Landmannalaugum þar sem könnun var gerð árið 2000 og hún síðan endurtekin árið 2009, auk viðtalskönnunar árið 2003. Lýsingu á úrtöku- og aðferðafræði við gagnasöfnun má sjá í Sæþórsdóttir (2011).

Tafla 1. Gagnasafnið sem stuðst er við í umfjölluninni

Rannsóknarsvæði	Spurningalistar	Viðtöl	Dagbækur	Ár gagnasöfnunar
Langisjór	19		19	2000
Lónsöræfi	95		11	2000
Skaftafell	662			2000
Mývatnssveit	746			2001
Jökulsárgljúfur	1111			2001
Laki	397	18		2007
Kerlingarfjöll	128	8		2008
Hveravellir	525	12		2008
Landmannalaugar	1646	29	5	2000/2003/2009
Hrafninnusker	351	22		2011
Landmannahellir	180	21		2011
Eldgjá	437	20		2011
Öldufell	58	22		2011
Álftavatn	219			2011
Alls	6574	152	35	

Hlutlæg „ósnortin“ víðerni

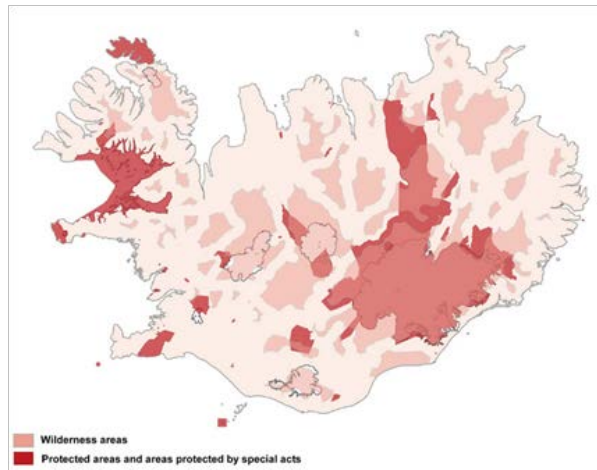
Miðhálandi Íslands er sennilega stærsta svæðið í Evrópu (utan Svalbarða) þar sem menn hafa ekki fasta búsetu (Þórhallsdóttir, 2007). Mannvirki eru þar fá og dreifð og hefur svæðið því mjög náttúrulegt yfirbragð enda kemur hugtakið „ósnortin víðerni“ oft upp í umræðunni um hálandið. Hugtakið „ósnortin víðerni“ var fyrst skilgreint hér á landi í náttúruverndarlögum (Lög um náttúruvernd nr. 44/1999) en þar eru þau skilgreind sem landssvæði:

- þar sem ekki gætir beinna ummerkja mannsins og náttúran fær að þróast án álags af mannlegum umsvifum.
- er í a.m.k. 5 km fjarlægð frá mannvirkjum og öðrum tæknilegum ummerkjum, svo sem raflínunum, orkuverum, miðlunarlónum og þjóðvegum.
- sem er a.m.k. 25 km² að stærð eða þannig að hægt sé að njóta þar einveru og náttúrunnar án þess að truflast af mannvirkjum eða umferð vélknúinna farartækja á jörðu.

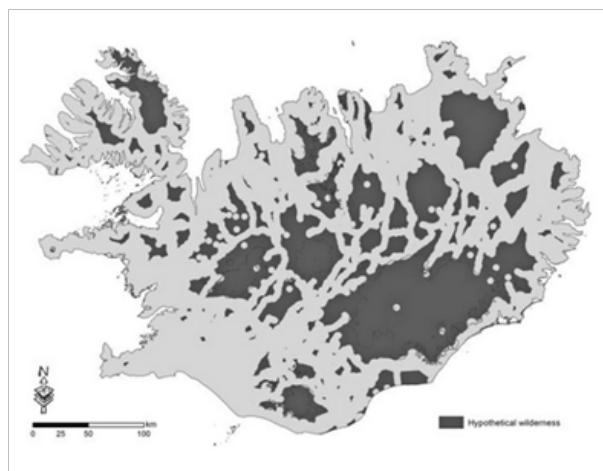
Umhverfisstofnun (2009) kortlagði ósnortin víðerni Íslands (sjá mynd 1) með hliðsjón af skilgreiningu laganna og mat að þau þektu um 38% landsins. Stærsti hluti þeirra er á miðhálandinu og stór hluti þeirra jöklar. Rannveig Ólafsdóttir og Micael Runnström (2010) benda hins vegar á að greining Umhverfisstofnunar taki einungis tillit til fimm kílómetra svæðis umhverfis helstu þjóðvegi landsins en taki ekki tillit til annarra mannvirkja eins og lögin kveða á um. Að teknu tilliti til þeirra meta þau að ósnortin víðerni sé tæplega 34% af heildarflatarmáli landsins (sjá mynd 2).

Í Hvítbók um náttúruvernd er bent á að orðavalið í íslensku löggjöfinni um víðerni sé að sumu leyti óheppilegt og að sú skilgreining sem þar er sett fram á víðernum sé mun strangari en í öðrum löndum. Í löggjöf annars staðar er aðallega miðað við sýnileg ummerki um mannlegar athafnir eins og t.d. byggingar, miðlunarlón og raflínur, en ekki krafist að landið sé raunverulega ósnortið af umsvifum manna. Með hliðsjón af þeirri þekkingu sem er til staðar á gróðurfarssögu miðhálendisins er ekki hægt að greina hvar í raun eru náttúrulegar auðnir eða hvar sé land sem blásið hefur upp eftir landnám af ýmsum samverkandi ástæðum, þar á meðal fyrir óbein áhrif manna. Í Hvítbókinni er því ályktað sem svo að nær sé að nota hugtakið *óbyggð víðerni* fremur en „ósnortin“ (Umhverfisstofnuneytið, 2011).

Í stefnumörkun stjórnvalda um sjálfbæra þróun (Umhverfisstofnuneytið, 2010) kemur fram að tryggja skuli að stór samfelld víðerni verði áfram að finna í óbyggðum Íslands. Samkvæmt Hvítbókinni stafar víðernum fyrst og fremst ógn af tvennu: Í fyrsta lagi orkuframleiðslu, en á undanförunum áratugum hafa virkjunarframkvæmdir höggvið stór skörð í íslensk víðerni. Hin ógnin við víðernin er ferðamennska, en þar er um að ræða akstur utan vega og uppbyggingu fjallaskála (Umhverfisstofnuneytið, 2011).

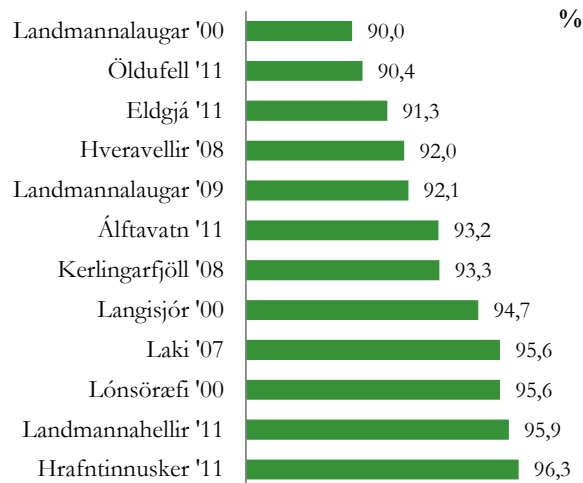
Mynd 1. Ósnortin víðerni samkvæmt kortlagningu Umhverfisstofnunar (Umhverfisstofnun, 2009)

Mynd 2. Ósnortin víðerni með hliðsjón af fjarlægðargreiningu (Rannveig Ólafsdóttir og Micael Runnström, 2010)

Aðdráttarafl hálendisins – huglæg víðerni

Umfjöllunin um víðerni hér á undan tekur á viðernum sem hlutlægu fyrirbæri sem er hægt að skilgreina, t.d. með lögum og mæla og meta með hliðsjón af þeim. Víðerni er hins vegar einnig hægt að skilgreina út frá huglægum viðmiðum eins og út frá því hvort ferðamenn upplífi viðkomandi svæði sem víðerni. Yfir 90% ferðamanna á þeim 11 stöðum sem spurt var á töldu ósnortin víðerni vera hluta af aðdráttarafl staðarins. Hæst var hlutfallið, eða yfir 95%, í Hrafninnuskeri, Landmannahelli, Lónsöræfum og Laka, en lægra í Landmannalaugum, við Hólmsár fossa á Öldufellsleið og í Eldgjá (sjá mynd 3).

Mynd 3. Ósnortin víðerni sem hluti af aðdráttarafl staðarins

Í hugum ferðamanna er hálendið víðerni og þótt mannshöndin hafi komið þar víða við finnst ferðamönnum á þessum 11 stöðum ósnortin víðerni vera hluti af aðdráttarafl hálendisins, þrátt fyrir að þar séu nú virkjanir, vegir, skálar og ummerki eftir ferðamenn svo sem utanvegaakstur og rof úr göngustígum og mannfjölda á sumum staðanna. Þetta sýnir að gestir hálendisins sjá það sem þeir vilja sjá og búa til og viðhalda í hugum sér ímyndinni um hálendið sem víðerni. Þessi félagslega smíð um óbyggðir Íslands endurspeglar hvernig víðerni eru að mörgu leyti huglæg nálgun en ekki hlutlægur raunveruleiki. Þetta er hugmynd sem ferðapjónustan viðheldur ásamt ferðamönnum sjálfum.

Við greiningu á spurningalistunum, viðtölunum og dagbókunum frá ferðamönnum kemur fram að aðdráttarafl hálendisins felst fyrst og fremst í „ósnortnum“ víðernum ásamt ýmsum eiginleikum náttúrunnar eins og fegurð, landslagi, útsýni, fjölbreytileika, jarðfræði og einstökum náttúrufyrirbærum eins og fjöllum, jöklum, hverum og auðnum (sjá töflu 2). Þeir víðerniseiginleikar sem fólk er fyrst og fremst að sækjast eftir að upplifa er ósnortin náttúra, náttúran án mannvirkja og að vera fjarri mannheimum. Kyrrð, fámenni og öræfastemning er mikilvægur hluti af aðdráttaraflinu. Að mati flestra ferðamanna felst aðdráttarafl hálendisins í frumstæðri uppbyggingu og einfaldleikanum sem að sama skapi gerir það krefjandi að ferðast um hálendið. Þar er hægt að upplifa ævintýri og hálendið gegnir því hlutverki að vera leikvöllur fyrir ýmiss konar afþreyingu eins og gönguferðir, jeppaferðir, fjallahjól, hestaferðir og margt fleira. Ferðalög um hálendið fela ekki aðeins í sér mikil hughrif heldur geta þau líka falið í sér mikla andlega og líkamlega áskorun. Slíkt getur veitt mikla fullnægju sem felst í samblandi af miklum hughrifum, áreynslu og jafnvel hræðslu. Ýmsum finnst að hluti af upplifun af ferðalögum á hálendinu felst í því að þurfa að treysta á sjálfan sig.

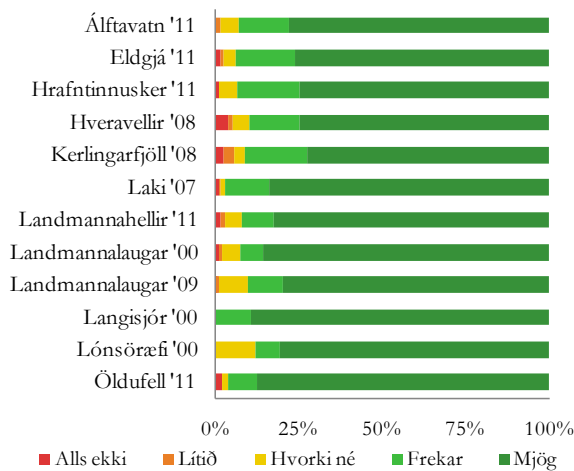
Veður og aðstæður leiða til þess að óvissa og áhætta eru alltaf til staðar í hálendisferðum því þær aðstæður geta skapast sem hvorki farartæki né annað fær ráðið við. Til viðbótar við náttúrulegt aðdráttarafl öræfanna er svæðið markað sögu; þjóðsögum, ferðasögum og sögum um byggð sem teygði sig inn á öræfin eins og t.d. í Víðidal í Stafafellsfjöllum. Hálendi Íslands þykir vera sérstakt. T.d. sagði skoskur landslagsarkitekts að Kjölur líktist engu því sem hann hefur á sínum heimaslóðum „*It's not like anything in the UK, this landscape. It's just so wild and unpopulated*“^{*}. Hálendið er einnig í miklu uppáhaldi hjá sumum ferðamönnum eins og t.d. hjá þýskum landfræðingi sem sagði „*from all the places in Iceland I prefer the Highlands because that's very ... it's pure*“.

Tafla 2. Meginþættir í upplifun ferðamanna á víðernum (greint úr viðtölum og dagbókum ferðanna (Sæþórsdóttir, 2010))

Rannsóknarsvæði	Ósnortin víðermi (%)	Fegurð (%)	Komast úr hversdags-umhverfi (%)	Einvera/fámenni (%)	Félags-skapur (%)	Lærdómur (%)	Áskorun (%)	Andleg upplifing (%)	Saga (%)
Hveravellir	92	83	75	92	8	8	42	8	8
Kerlingarfjöll	100	88	75	50	50	13	13	0	13
Laki	100	100	56	83	0	56	6	11	22
Landmannalaugar	93	100	100	79	43	57	36	86	14
Langisjór	95	89	32	32	84	5	47	0	0
Lónsöræfi	100	100	64	18	100	55	36	45	18
Alls	96	94	63	60	46	33	30	24	12

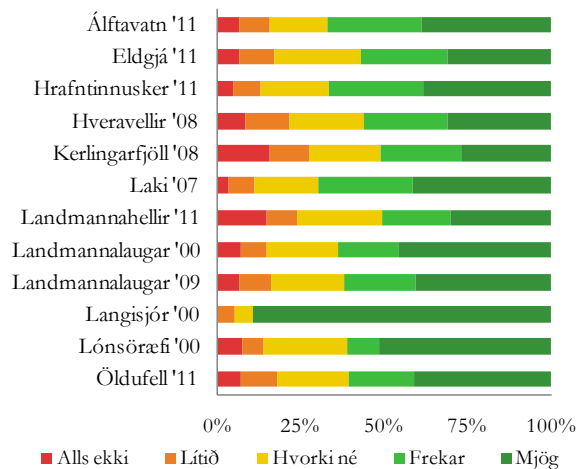
*Tölurnar tákna hversu margir hlutfallslega nefndu viðkomandi atriði.

Í svörum við spurningakönnunum má sjá hve mikið ferðamenn leggja upp úr því að geta upplifað óraskaða náttúru (sjá mynd 4). Þeir sem svöruðu við Langisjór og Öldufell lögðu mest upp úr því, en örlítið síður gestir í Kerlingarfjöllum og á Hveravöllum.

Mynd 4. Mikilvægi óraskaðrar náttúru

Ferðamönnum finnst einnig mikilvægt að geta ferðast um hálendið án þess að sjá önnur mannvirki en fjallaskála. Sérstaklega er það mikilvægt fyrir gesti við Langasjó (sjá mynd 5).

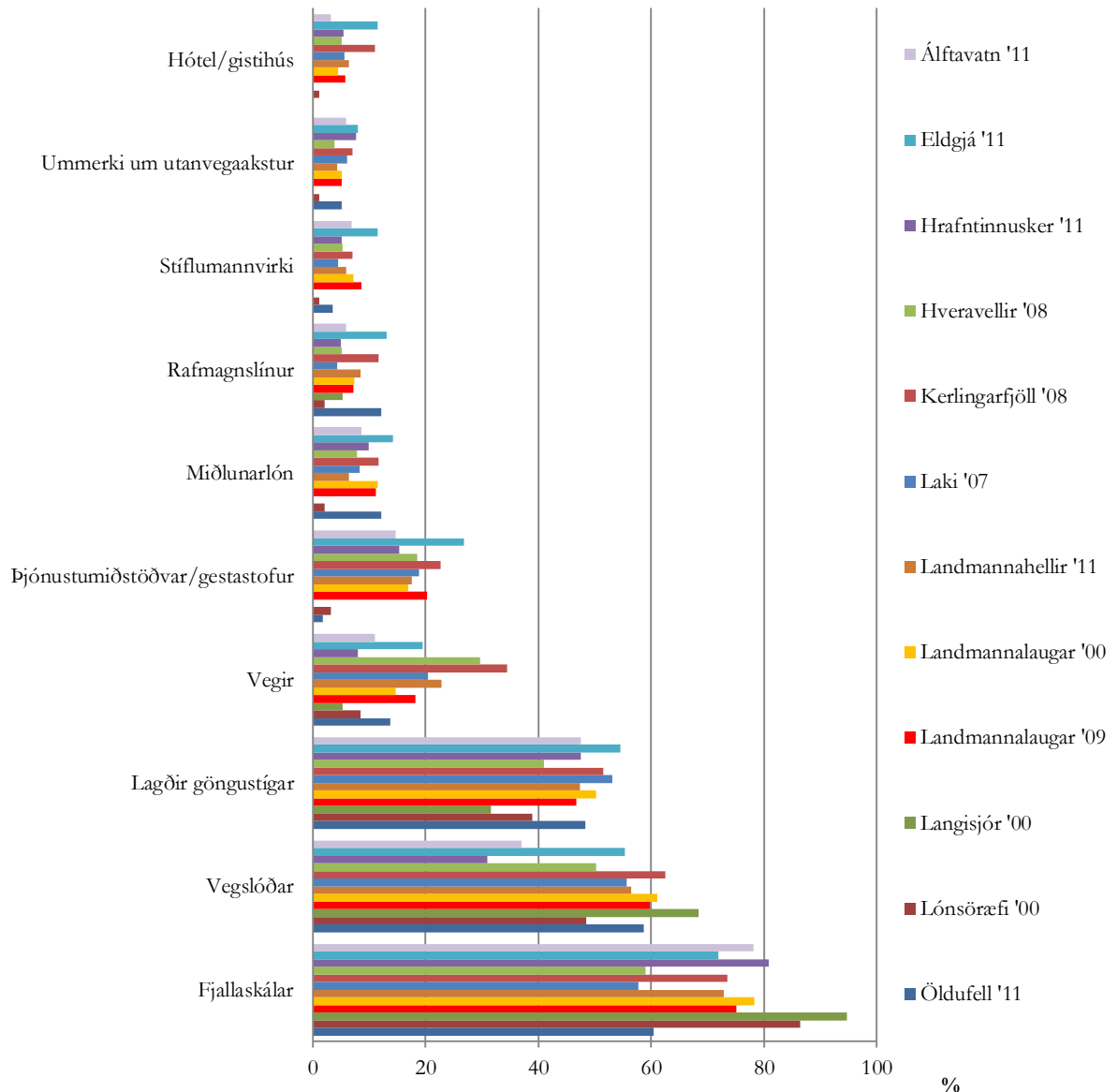
Mynd 5. Mikilvægi þess að ganga án þess að sjá mannvirki önnur en fjallaskála

Ferðamenn voru spurðir hvað mætti vera til staðar af mannlegum ummerkjum án þess að hugtakið „ósnortið víðerni“ glati merkingu sinni. Á bilinu 5-14% ferðamanna gera mjög strangar kröfur til hugtaksins og telja að engin mannleg ummerki megi vera til staðar og telja að bæði mannvirki og fjöldi ferðamanna felli skugga á hugtakið og dragi úr merkingu þess. Ferðamaður á Kili taldi t.d. ekki vera hægt að tala um ósnortin víðerni alls staðar á Kili heldur væri það bundið við þau svæði sem væru óaðgengileg vélvæddri umferð og þar sem væru fáir ferðamenn. Hann nefndi t.d. Karlsdrátt, Fróðárdali, Þjófadali, Fögruhlíð og svæðið í kringum Hrútfell sem dæmi um svæði þar er hægt að upplifa hin sönnu öræfi. Ástæðuna fyrir því sagði hann vera: „Þangað er dagleið að ganga, engin mannvirki og ekki neitt sem truflar og fát um ferðamenn, það er tilviljun að rekast á aðra hópa eða annað fólk... liggur það langt frá Kjalvegi og það er mest göngufólk sem fer þar um en ekki bílaumferð“.

Gestastofur þykja ekki samrýmast hugmyndinni um ósnortin víðerni, en minna en fjórðungur telur svo vera. Minnst er andstaða gesta í Eldgjá og Kerlingarfjöllum, en mest við Langasjó, Öldufell og Lónsöræfi. Virkjunarmannvirki eins og stíflur, miðlunarlón og raflínur eru ekki talin samrýmast hugmyndinni um ósnortin víðerni. Andstaðan er minnst við Eldgjá, en um 14% telja að þau mættu vera til staðar án þess að hugmyndin um ósnortið víðerni glati merkinu sinni og um 12% gesta á Öldufellsleið. Andstaðan var hins vegar mest við Langasjó, Lónsöræfi og Landmannahelli þar sem virkjanir þykja alls ekki samrýmast hugmyndinni um ósnortin víðerni. Hótel eða gistihús þykja heldur ekki viðeigandi á ósnortnum víðernum, þó þykja 11% ferðamanna við Eldgjá og í Kerlingarfjöllum slíkar byggingar í lagi á ósnortnum víðernum? Utanvegaakstur þykir heldur ekki ásættanlegur á ósnortnum víðernum, en innan við 8% sættir sig við slíkt á víðernum.

Yfir helmingur svarenda á öllum athugunarstöðum telur fjallaskála aftur á móti geta verið til staðar án þess að hugtakið glati merkingu sinni (sjá mynd 6). Á stöðum eins og við Langasjó, í Lónsöræfum og Hrafninnuskeri þar sem er fyrst og fremst gönguferðamennska telja rúmlega 80% ferðamanna fjallaskála í lagi. Við Lakagíga, Öldufell og Eldgjá telur tæplega 60% aðspurðra fjallaskála viðeigandi á ósnortnum víðernum, en ferðamennskan þar einkennist meira af ökuferðum. Skiptar skoðanir eru á hvort vegslóðar eða lagðir göngustígar séu ásættanlegir á ósnortnum víðernum, en um helmingur telur þá vera viðeigandi, en þó síst á stöðum þar sem slíkir slóðar eru ekki, eins og t.d. í Hrafninnuskeri og Lónsöræfum. Vegir þóttu enn síður viðeigandi,

en þó telur 34% gesta Kerlingarfjalla og 30% gesta á Hveravöllum þá samrýmast ósnortnum víðernum.

Mynd 6. Hvað má vera til staðar af mannlegum ummerkjum án þess að hugtakið ósnortið víðerni glati merkingu sinni?

Niðurstöður

Samband Íslendinga við hálendið hefur verið breytilegt í aldanna rás og enn líta menn ólíkum augum á nýtingu þess og nytsemi. Það var ekki fyrr en eftir lok síðari heimstyrjaldarinnar sem ferðamenn fóru að fara í skemmtiferðir inn á hálendið en síðan þá hafa fleiri og fleiri lagt leið sína þangað. Til að átta sig á þeim miklu breytingum sem orðið hafa á hálendinu sem ferðamannasvæði er gagnlegt að rifja upp frásagnir frumkvöðla öreafaferðanna. Einn af þeim var Úlfar Jacobssen, en árið 1975 leit hann með trega til baka til sjötta og sjöunda áratugarins þegar ferðirnar um hálendið voru sveipaðar mun meiri ævintýrabla.

Áður voru öreafaferðirnar könnunarferðir og maður vissi aldrei hvað við tók, eða hvenær ekki yrði lengra komist og ekki um annað að velja en snúa við. Nú eru einungis farnar vissar kunnar leiðir, þar sem ekki þarf að óttast neina farartálma; annað kemur ekki til greina, þar sem útlendu farþegarnir eru bundnir dagsettum flugferðum. Áður gat maður ekið um örefin dag eftir dag, án þess að mæta bílum. Nú líður ekki svo dagur að maður mæti þar ekki mörgum bílum (Loftur Guðmundsson, 1975, bls. 131).

Rúm 35 ár eru liðin síðan þessi orð féllu og fjöldi erlendra ferðamanna hér á landi hefur áttfaldast. Ævintýraljóminn er því töluvert annar en var hjá landkönnuðum eftirstríðsáranna, en samt sem áður eru það sömu eiginleikar öreafanna sem hafa aðdráttarafl fyrir ferðafólk nútímans. Þrátt fyrir að hálendi Íslands sé í raun ekki óspillt af athöfunum manna þá upplifa ferðamenn það sem slíkt og það hefur mikið upplifunargildi fyrir ferðamenn. Ímyndin um óspillta, ægífagra náttúru er mikilvæg söluvara ferðaþjónustunnar og er ríkjandi í orðræðunni um hálendið. Mikilvægt er þó að vera meðvitaður um hversu viðkvæm auðlind óspillt náttúra er og að fara verði varlega í að nýta hálendið frekar fyrir hagrænar athafnir manna. Í stefnu stjórnvalda er lögð áhersla á að vernda víðernin og raska þeim sem minnst (Umhverfisstofnun, 2010). Undanfarin sextíu til sjötíu ár hefur hins vegar verið gengið mjög hratt á þessa auðlind. Mikilvægt er að hægja á og grípa inn í þróunina áður en auðlindin gengur til þurrðar.

Heimildir

- Benediktsson, K. (2007). "Scenophobia", geography and the aesthetic politics of landscape. *Geografiska Annaler*, 89 B(3), 203-217.
- Callicott, J. B. (1999, maí). *Contemporary criticisms of the received wilderness idea*. Erindi flutt á Wilderness science in a time of change, Missoula, MT.
- Callicott, J. B. og Nelson, M. P. (1998). Introduction. Í J. B. Callicott og M. P. Nelson (ritstjórar), *The great new wilderness debate* (bls. 1-22). Athens: The University of Georgia Press.
- Castree, N. (2005). *Nature*. London: New York: Routledge.
- Castree, N. og Braun, B. (2001). *Social nature: Theory, practice, and politics*. London: Wiley-Blackwell.
- Cronon, W. (1998). The trouble with wilderness; or, getting back to the wrong nature. Í W. Cronon (ritstjóri), *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature* (bls. 69-90). New York: W. W. Norton & Co.
- Dear, M. (1994). Who's afraid of postmodernism? Reflections on Symanski and Cosgrove. *Annals of the Association of American Geographers*, 84, 295-300.
- Demeritt, D. (2002). What is the 'social construction of nature'? A typology and sympathetic critique. *Progress in Human Geography*, 26(6), 767-790.
- Guha, R. (1998). Radical American environmentalism and wilderness preservation: A third world critique. Í J. B. Callicott og M. P. Nelson (ritstjórar), *The great new wilderness debate* (bls. 231-245). Athens: The University of Georgia Press.
- Gunnþóra Ólafsdóttir. (2008). Náttúrutengsl og upplifanir ferðamanna á Íslandi: Fjögur tengslamynstur velliðunar, *Landabréfið*, 24, 51-76.
- Karl Benediktsson. (2000). 'Ósnortin víðerni', ferðamennska og miðhálendi Íslands. *Landabréfið*, 16-17, 14-23.
- Lofur Guðmundsson. (1975). *Hálendið heillar: Þattir af nokkrum örafabílsjórum*. Reykjavík: Bókautgáfa Þórhalls Bjarnarsonar.
- Lög um náttúruvernd nr. 44/1999.
- Nash, R. (2001). *Wilderness and the American mind* (4. útgáfa). New Haven; London: Yale University Press.
- Oelschlaeger, M. (1991). *The idea of wilderness: From prehistory to the age of ecology*. New Haven: Yale University Press.
- Pickerill, J. (2008). From wilderness to wild country: The power of language in environmental campaigns in Australia. *Environmental Politics*, 17(1), 95-104.
- Proctor, J. D. (1998). The social construction of nature: Relativist accusations, pragmatist and critical realist responses. *Annals of the Association of American Geographers*, 88(3), 352-376.
- Rannveig Ólafsdóttir og Micael Runnström. (2010). Endalaus víðátta? Mat og kortlagning íslenskra víðerna. *Náttúrufræðingurinn*, 81(2), 57-64.
- Sæþórsdóttir, A. D. (2010). Tourism struggling as the wilderness is developed. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(3), 334-357.
- Sæþórsdóttir, A. D. (2011). *Wilderness tourism in Iceland – land use and conflicts with power production*. útgáfustaður: The Geographical Society of Northern Finland and The Department of Geography, University of Oulu, Oulu.
- Sæþórsdóttir, A. D., Hall, C. M. og Saarinen, J. (2011). Making wilderness: Tourism and the history of the wilderness idea in Iceland. *Polar Geography*, 34(4), 249-273.
- Tuan, Y.-F. (1990). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values* (Morningside útgáfa). New York, NY: Columbia University Press.
- Umhverfisstjórnuneytið. (2010). *Velferð til framtíðar. Sjálfbær þróun í íslensku samfélagi. Áherslur 2010–2013*. Reykjavík: Umhverfisstjórnuneytið.
- Umhverfisstjórnuneytið. (2011). Í Aagot V. Óskarsdóttir (ritstjóri), *Hvítbók um löggjöf til verndar náttúru Íslands*. Reykjavík: Umhverfisstjórnuneytið.
- Umhverfisstjórnuneytið og Skipulagstofnun. (1999). *Miðhálendi Íslands, svæðisskipulag 2015*. Reykjavík: Höfundur.

- Umhverfisstofnun. (2009). *Ósnortin víðerni*. Reykjavík: Höfundur.
- Williams, D. R. (2001, maí). *The social construction of arctic wilderness: Place meanings, value pluralism, and globalization*. Erindi flutt á Wilderness in the Circumpolar North: Searching for compatibility in ecological, traditional, and ecotourism, values University of Alaska, Anchorage.
- Woolgar, S. (1988). *Science, the very idea*. Chichester: Tavistock.
- Þórhallsdóttir, Þ. E. (2007). Environment and energy in Iceland: A comparative analysis of values and impacts. *Environmental Impact Assessment Review*, 27(6), 522-544.